

Teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme in de sector Loonwerk

Uitvoering onderzoek: juni 2017- februari 2018

Rapportage: mei 2018

Opdrachtgevers:

CUMELA Nederland

FNV Agrarisch Groen

CNV Vakmensen

Projectgroep Stigas:

Mirjam de Groot (preventieadviseur)

Tanja de Jong (onderzoeker)

Marilous Chaillet (medisch adviseur)

Klankbordgroep:

Ira van Dijk (CUMELA Nederland)

Nelly van Veen (FNV Agrarisch Groen)

Jacqueline Kraan (CNV Vakmensen)

Foto's: Hans Smid, RIVM

Disclaimer

Bij de samenstelling van deze publicatie is de grootst mogelijke zorgvuldigheid in acht genomen. Stigas aanvaardt echter geen verantwoordelijkheid voor eventuele, in deze uitgave voorkomende, onjuistheden of onvolkomenheden. Overname van tekst of gedeelten van tekst is toegestaan, mits met bronvermelding. Indien tekst gebruikt wordt voor commerciële doelstellingen dient altijd vooraf schriftelijke toestemming verkregen te zijn.

www.stigas.nl

Inhoud

Samenvatting.....	3
1. Inleiding.....	4
2. Werkwijze.....	5
2.1 Aanpak.....	5
2.2 Opbouw van deze rapportage.....	5
3. Resultaten.....	6
3.1 Deelnemers en respons.....	6
3.2 Kennis over teken.....	8
3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten.....	9
3.4 Tekenbeten.....	14
3.5 Ziekte van Lyme.....	16
4. Conclusies en aanbevelingen	17
4.1 Samenvatting.....	17
4.2 Aanbevelingen.....	19
Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren	21

Samenvatting

In 2017-2018 is er een digitaal vragenlijstonderzoek uitgevoerd onder werkgevers en werkenden (werknemers en zelfstandigen) in de sector loonwerk in opdracht van de sociale partners (CUMELA Nederland, CNV Vakmensen en FNV Agrarisch Groen). Dit onderzoek is ook binnen de sector bos, natuur en landschappen en hoveniers en groenvoorziening uitgevoerd.

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme en de maatregelen die door werkgevers en werknemers/zelfstandigen genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Het is de eerste keer dat dit onderzoek is uitgevoerd binnen de sector loonwerk. Daarmee is het ook meteen een nul-meting. Over enkele jaren kan een vergelijkbaaronderzoek worden herhaald.

In totaal beantwoordden 35 respondenten de vragenlijst voor werknemers/zelfstandigen en 36 personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever.

Binnen de loonwerksector lijkt het thema minder te leven dan in de andere sectoren waar het onderzoek is uitgevoerd. Er worden minder maatregelen genomen. Dit kan onder andere te maken hebben met het feit dat men minder buiten in het groen werkt en dus ook minder in aanraking komt met de teken en de gevolgen hiervan. Desalniettemin werken er wel degelijk mensen in het groen en worden zij blootgesteld aan teken.

Uit de resultaten komt naar voren dat werkgevers meer aandacht kunnen hebben voor: het maken van afspraken op bedrijfsniveau over de preventie van tekenbeten, het opnemen van het thema in de RIE en LMRA, het melden en registreren van tekenbeten, het frequent geven van voorlichting, het beschikbaar stellen van middelen, het aanbieden van een PMO met aandacht voor teken en ondersteuning van werkenden met klachten door de ziekte van Lyme.

Voor werkenden dient er aandacht te zijn voor het bevorderen van kennis over het herkennen, controleren en snel verwijderen van teken, het gebruik van hulpmiddelen, het wegnemen van belemmeringen bij controle en maatregelen, registratie van tekenbeten en het bezoek van het preventiespreekuur.

1. Inleiding

Wie in het groen werkt, kan er niet om heen: er bestaat een kans op een tekenbeet. Uit onderzoek blijkt dat tekenbeten en de ziekte van Lyme twee tot drie keer vaker voorkomen bij werkenden in de groene sectoren dan bij de algemene beroepsbevolking¹.

De sectoren loonwerk, bos, natuur en landschap en hoveniers en groenvoorziening willen er alles aan doen om de vervelende gevolgen van een tekenbeet te voorkomen en de voorlichting aan werkgevers en werkenden verder te verbeteren. Daarom voerde Stigas, in opdracht van FNV, CNV Vakmensen, CUMELA Nederland, Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE) en Branchevereniging VHG in 2017 een onderzoek uit naar teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme.

In deze rapportage geven we inzicht in de resultaten voor de sector **loonwerk**².

Het betrof een digitaal vragenlijstonderzoek onder werkgevers en werknemers/zelfstandigen. Het is de eerste keer dat dit onderzoek is uitgevoerd binnen de sector loonwerk. Daarmee is het ook meteen een nul-meting. Over enkele jaren kan een vergelijkbaaronderzoek worden herhaald.

De doelstelling van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme, en de maatregelen die door werkgevers en werknemers genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Specifieke vragen zijn:

- Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werkenden?
- Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werkenden?
- Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten op?
- Waar en bij welke werkzaamheden loopt men tekenbeten op en hoe gaat men hiermee om?
- Hoe vaak is er sprake van besmetting met de ziekte van Lyme?
- Wat zijn de gevolgen van de ziekte van Lyme op het werk en hoe gaat men hiermee om?

¹ Hofhuis, A., Meunier, N., Van den Wijngaard, K., Gassner, F., Harms, M., Van Pelt, W. (2013). Arbeidsgerelateerde ziektelast door Lyme-borreliose in Nederland. <https://www.tekenradar.nl/ziekte-van-lyme/lyme-in-nederland/arbeidsgerelateerde-lyme/rivmrapport-arbeidsgerelateerde-lyme>

² In bijlage 1 staat een vergelijking van de uitkomsten tussen de sectoren weergegeven.

2. Werkwijze

2.1 Aanpak

In de periode juni 2017 – februari 2018 is een digitale vragenlijst uitgezet onder werkgevers, werknemers en zelfstandigen binnen de sector. In overleg met de deelnemende organisaties is de responsperiode verlengd. Aanvankelijk was gepland het onderzoek in 2017 af te ronden. De vragenlijst is in overleg met betrokkenen vanuit de sector (FNV, CNV Vakmensen en CUMELA Nederland) tot stand gekomen en verspreid. Deelnemers konden zich opgeven voor het onderzoek via een online link. Deze link is meerdere keren verspreid via:

- Nieuwsbrieven (CUMELA Nederland, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Websites (CUMELA Nederland, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Social media (CUMELA Nederland, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Mailingen aan leden van de vakbonden
- Adviseurs van Stigas bij bedrijven
- Mailing aan werkgevers in het Stigas klantenbestand

Na opgave ontvingen de deelnemers de link naar de vragenlijst via een e-mail. De deelnemers ontvingen twee keer een reminder.

2.2 Opbouw van deze rapportage

In hoofdstuk 3 worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd:

- In paragraaf 3.1 geven we een inzicht in de respons.
- In paragraaf 3.2 verkennen we de kennis onder werknemers/werkenden over teken en tekenbeten.
- In paragraaf 3.3 zoomen we in op beleid en maatregelen tegen tekenbeten op organisatie en individueel niveau.
- Paragraaf 3.4 gaat over tekenbeten en hoe men hiermee omgaat.
- In paragraaf 3.5 staat de ziekte van Lyme centraal.

We sluiten af met hoofdstuk 4 met daarin een samenvatting en de aanbevelingen.

3. Resultaten

3.1 Deelnemers en respons

Voorafgaand aan het uitzetten van de vragenlijst is een berekening gemaakt van de gewenste respons op basis van de Colland arbeidsmarktgegevens van de sector uit 2016. We streefden naar minimaal ruim 330 werknemers en ruim 370 werkgevers vanuit de loonwerk sector. Deze aantallen zijn niet gerealiseerd.

In totaal beantwoordden 47 respondenten de vragenlijst voor werknemers/werkenden. Van de werknemers/werkenden onder de respondenten werken 12 personen nooit buiten in het groen, zij zijn daarom niet in de resultaten meegenomen. Hiermee komt de respons uit op 35 werkenden. 36 Personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever (zover wij konden nagaan betrof het steeds een persoon per organisatie of locatie).

Mogelijke redenen voor deze lage respons zijn: onbekendheid met het risico op tekenbeten tijdens het werk en een lagere blootstelling aan tekenbeten tijdens het werk. In de andere sectoren die deelgenomen hebben aan het onderzoek lag de respons, met vergelijkbare inspanningen, een stuk hoger.

De resultaten betreffen de onderzochte groep werkgevers en werknemers, en kunnen niet zondermeer worden gegeneraliseerd naar alle bedrijven en werkenden in de sector, hiervoor is de respons te laag. Desalniettemin geven de resultaten een beeld van hoe bedrijven en werknemers omgaan met teken. De resultaten bieden hiermee aanknopingspunten voor activiteiten in de toekomst.

In onderstaande tabellen geven we de kenmerken weer van de respondenten. We starten met de werkenden.

Tabel 3.1: Achtergrondkenmerken werkenden

Achtergrondkenmerken	Aantal	Percentage
Werknemer	25	71%
Zelfstandige	10	29%
Totaal	35	100%
<i>Leeftijd</i>		
t/m 35 jaar	8	23%
36-45 jaar	5	14%
46-55 jaar	14	40%
56 jaar en ouder	8	23%
Totaal	35	100%
Geslacht (man)	29	83%
Leidinggevenden	17	47%
Aantal jaar werkzaam in sector gemiddeld (min-max)	17	(0-52)
Aantal uren buiten werken in groen gemiddeld (min-max)	28	(1-45)

Tabel 3.2: Type organisaties werknemers/zelfstandigen (meerdere antwoorden mogelijk)

Type organisatie	Aantal	Percentage
Cultuurtechnisch	7	13%
Agrarisch loonwerk	21	40%
Grondverzet	9	17%
Groenvoorziening en natuurbeheer	6	12%
Waterbouw	5	10%
Overig*	2	4%

Tabel 3.3: Functies van werknemers/zelfstandigen

Type functie	Aantal	Percentage
Algemeen medewerker loonwerk	11	31%
Medewerker gemechaniseerd loonwerk	2	6%
Medewerker transport	4	11%
Technisch medewerker	3	9%
Meewerkend uitvoerder	5	14%
Werkvoorbereider/planner	3	9%
Administratief medewerker	5	14%
Anders	2	6%
Totaal	35	100%

In onderstaande tabellen staan de kenmerken van de werkgeversorganisaties weergegeven.

Tabel 3.4: Achtergrondkenmerken werkgevers

Aantal werknemers (vast en flexibel)	Aantal	Percentage
t/m 5 werknemers	5	14%
6-25 werknemers	25	69%
meer dan 25 werknemers	6	17%
Totaal	36	100%

Tabel 3.5: Type organisatie werkgevers

Type organisatie (vestigingsniveau)	Aantal	Percentage
Cultuurtechnisch	1	3%
Agrarisch loonwerk	22	61%
Grondverzet	8	22%
Groenvoorziening en natuurbeheer	1	3%
Waterbouw	1	3%
Anders	3	8%
Totaal	36	100%

Tabel 3.6: Type functies werkgevers (meerderen antwoorden mogelijk)

Type functie	Aantal	Percentage
Directeur/eigenaar	25	68%
P&O	3	8%
Bedrijfsleider	3	8%
Arbo/KAM-coördinator/Preventiemedewerker	2	5%
Anders	4	11%

Tabel 3.7: Tekenbeten en de ziekte van Lyme (n=35)

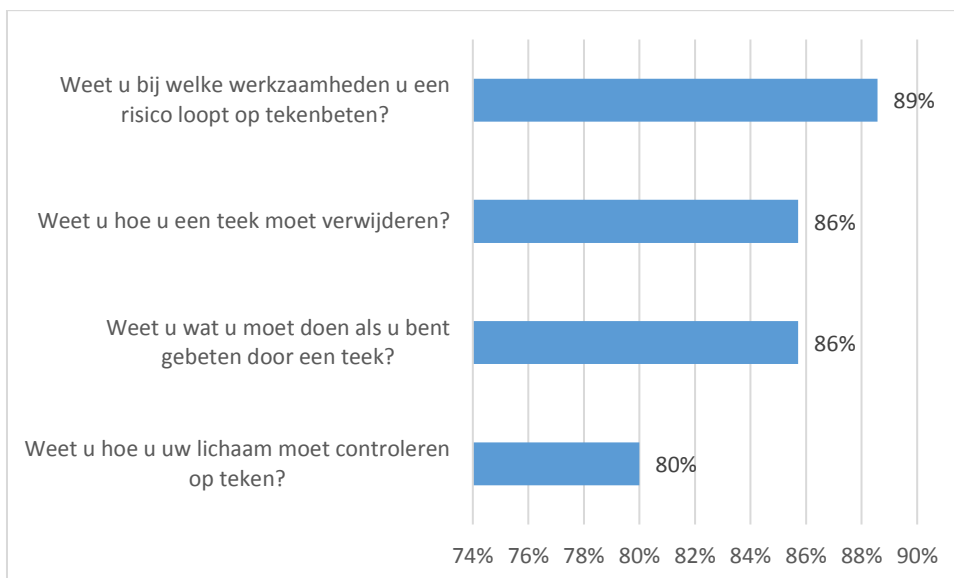
	Aantal	Percentage
Ooit een tekenbeet tijdens het werk	6	17% (van 35)
Ziekte van Lyme door het werk (vastgesteld door arts)	1	17% (van 6)

* ter vergelijking voor de bos en natuur sector zijn de percentages respectievelijk 77% en 36% en voor de sector hoveniers en groenvoorziening respectievelijk 52% en 11%.

3.2 Kennis over teken

Eén van de manieren om de blootstelling aan teken en tekenbeten te verminderen is het bevorderen van voldoende kennis over teken bij werknemers en werkgevers. Aan de werkenden is daarom gevraagd naar hun kennis. De antwoorden zijn getoetst met een open vraag om na te gaan of men ook daadwerkelijk in staat is een juist antwoord te geven.

Figuur 3.1: Kennis werkenden over teken/tekenbeten (% ja) (n=35)

Het overgrote deel van de mensen weet bij welke werkzaamheden men een risico loopt op een tekenbeet, dat blijkt ook uit de antwoorden op de open vraag. Op de vraag, 'weet u hoe u een teek moet verwijderen' werd een aantal keer aangegeven dat dit met een draaiende beweging dient te gebeuren. Het advies is echter, lees de gebruiksaanwijzing van de tekenverwijderaar en haal de teek er anders recht uit. Dit is dus een aandachtspunt. Alle respondenten geven een juist antwoord als het gaat om wat te doen bij een tekenbeet, het meest gegeven antwoord is zo snel mogelijk verwijderen, goed in de gaten houden of er een kring verschijnt en de dokter zo nodig bezoeken. Op de vraag 'weet u hoe u uw lichaam moet controleren op teken' wordt het laagst gescoord. Mensen die

aangeven te weten hoe dit moet geven correcte antwoorden, het meest genoemd zijn: het letten op zwarte puntjes over het hele lichaam, ook op specifieke plekken zoals huidplooiën, oksels en liezen.

3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten

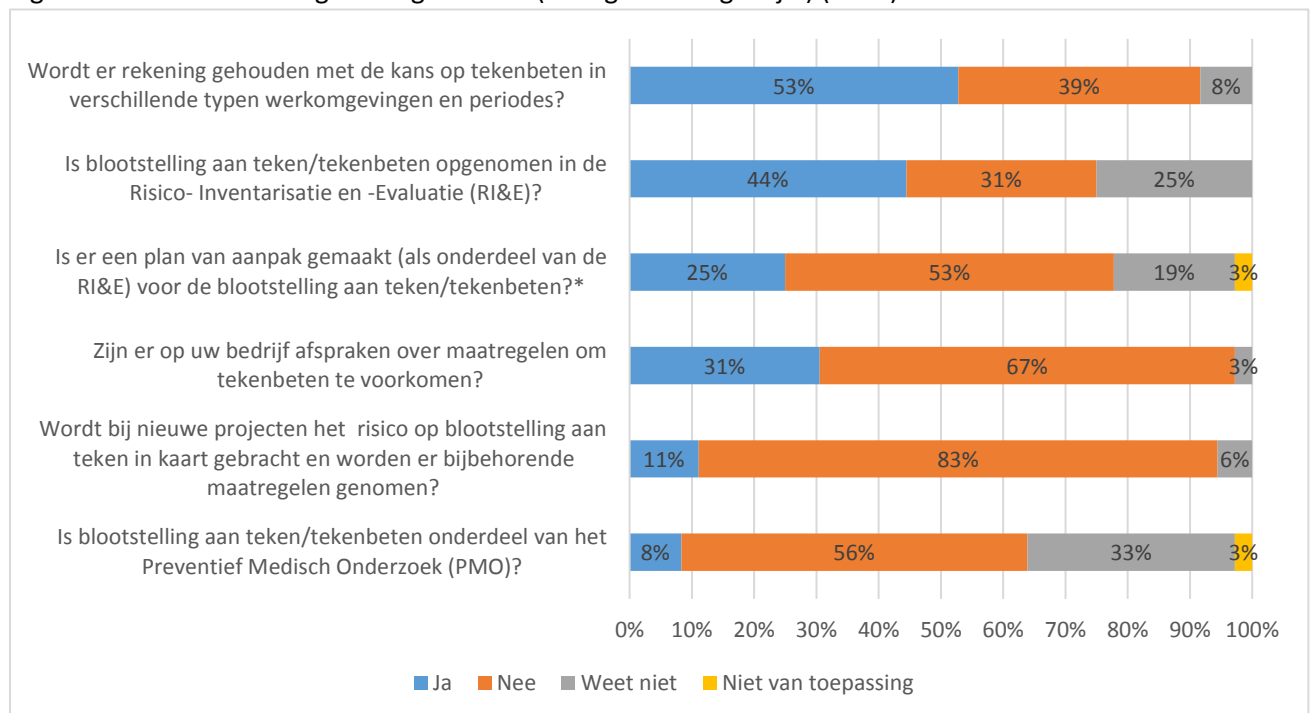
We hebben aan de werkenden en werkgevers gevraagd in hoeverre er op organisatieniveau en op individueel niveau maatregelen zijn genomen tegen tekenbeten.

Organisatieniveau (vragenlijst werkgevers)

Aan de vertegenwoordigers van de werkgevers is gevraagd welke beleidsmaatregelen tegen tekenbeten zijn genomen. We zien dat bij:

- Iets meer dan de helft van de werkgevers rekening houdt met de kans op tekenbeten in verschillende werkomgevingen en periodes.
- Minder dan de helft van de bedrijven het risico is opgenomen in de RIE. En van de bedrijven die dit wel hebben gedaan, heeft een kwart het risico ook meegenomen in het plan van aanpak.
- Bijna een derde van de bedrijven heeft afspraken gemaakt over maatregelen om tekenbeten te voorkomen.
- Bij 11% van de bedrijven wordt bij nieuwe projecten het risico meegenomen en bij maar 8% van de bedrijven is het thema een onderdeel van het PMO.

Figuur 3.2: Beleidsmaatregelen tegen teken (werkgeversvragenlijst) (n=36)

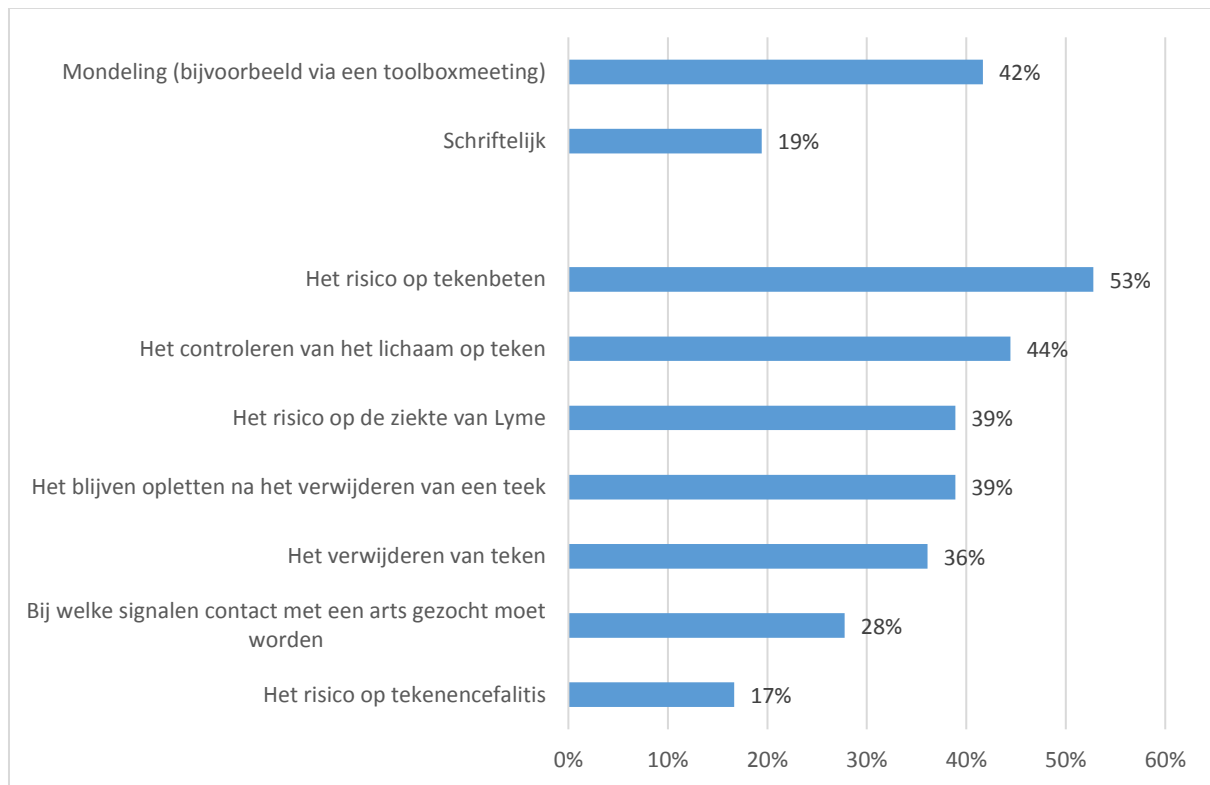

*Voor de bedrijven met het risico in de RIE

Tot de beleidsmaatregelen behoort ook dat werknemers tekenbeten melden bij de organisatie en dat de organisatie deze vervolgens registreert/bijhoudt. Zo ontstaat inzicht in bijvoorbeeld de locaties of de periodes waarin tekenbeten veel voorkomen. 47% Van de werkgevers geeft aan dat medewerkers tekenbeten melden bij de organisatie of de leidinggevende. De reden waarom het niet op organisatieniveau gemeld wordt is dat het niet voorkomt. Slechts één bedrijf houdt tekenbeten bij op bedrijfsniveau.

Bij 56% van de bedrijven wordt voorlichting gegeven over tekenbeten (n=21). De frequentie varieert: bij 3% een paar keer per jaar, bij 28% één keer per jaar, bij 25% minder dan één keer per jaar. Bij 44% wordt geen voorlichting gegeven of is dit onbekend. In onderstaande figuur is weergegeven over welke onderwerpen voorlichting wordt gegeven (in de bedrijven waar dit gebeurt).

Figuur 3.3. Manier en onderwerpen van voorlichting rondom preventie van tekenbeten (n=21)

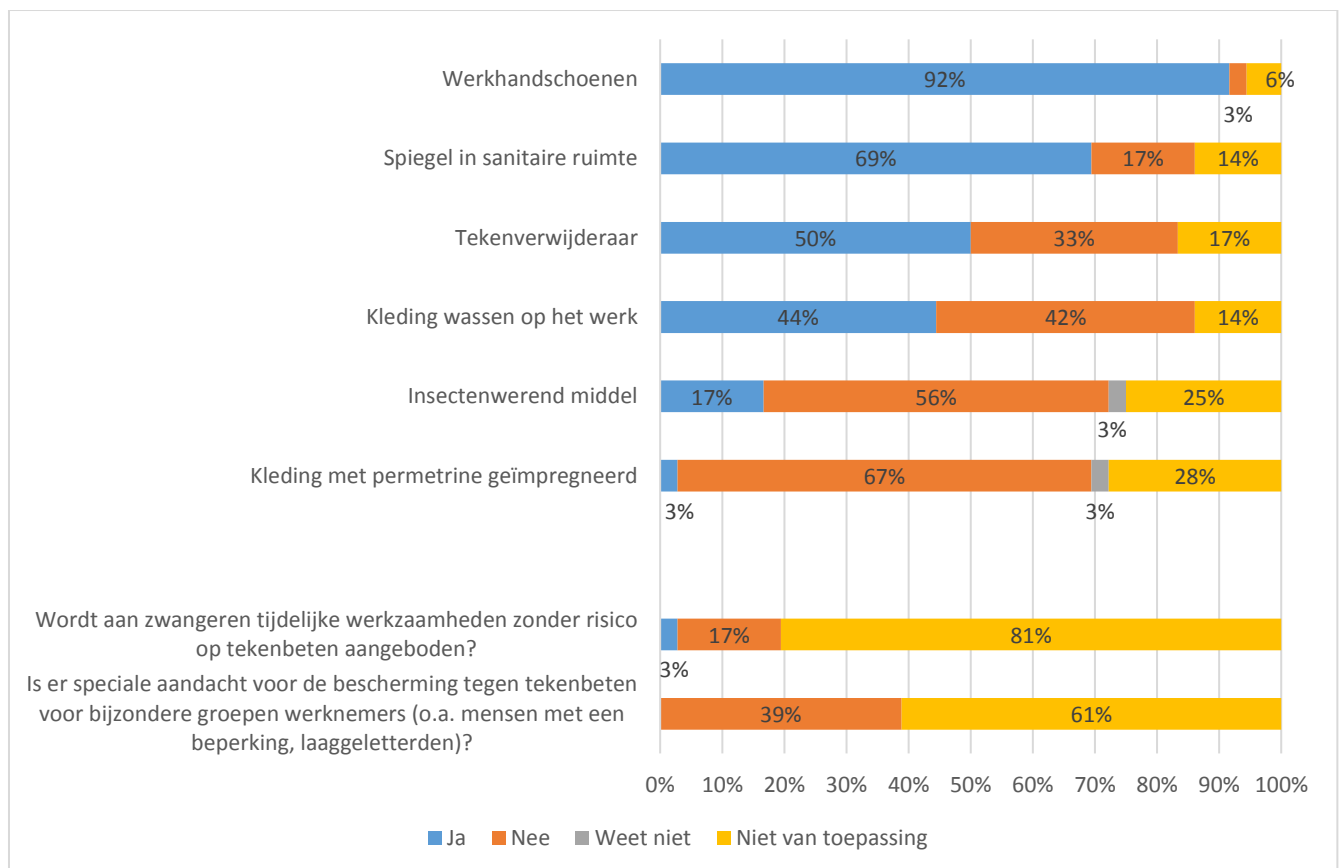
Er wordt met name mondeling voorlichting gegeven, slechts één bedrijf doet het zowel mondeling als schriftelijk.

Van de werkgevers is 50% bekend met de 'Week van de Teek' en één bedrijf heeft ook daadwerkelijk meegedaan. Van de werkgevers maakt 14% gebruik van informatie op www.weekvandeteek.nl. Iets meer dan de helft van de werkgevers, 53%, maakt gebruik van informatie/voorlichting van de brancheorganisatie. Stigas levert inhoudelijke informatie aan voor de brancheorganisatie.

Verder is gevraagd naar welke beschermingsmiddelen ter beschikking gesteld worden. Werkhandschoenen, spiegel in sanitaire ruimte en de tekenverwijderaar worden het meest genoemd. Ook wordt bij 44% van de werkgevers de werkkleding op het werk gewassen. Van de werkgevers ziet 14% ook toe op de naleving van het gebruik van maatregelen.

Bij geen enkel bedrijf is er aandacht voor bijzondere groepen werknemers. Bij één bedrijf wordt aan zwangeren ander werk aangeboden.

Figuur 3.4: Middelen op het werk en aandacht voor speciale groepen werknemers (n=36)

Tot slot gaven enkele werkgevers een opmerking mee:

- Sommige werkgevers geven aan dat het geen relevant thema is omdat er niet of nauwelijks in het groen wordt gewerkt.
- Bedrijven waarvoor het wel relevant is geven aan dat ze er meer aandacht aan gaan besteden, "Het is een relevant thema voor een toolboxmeeting, wij onderschatten de kans op een tekenbeet en de gevolgen hiervan".

Organisatieniveau (vragenlijst werkenden)

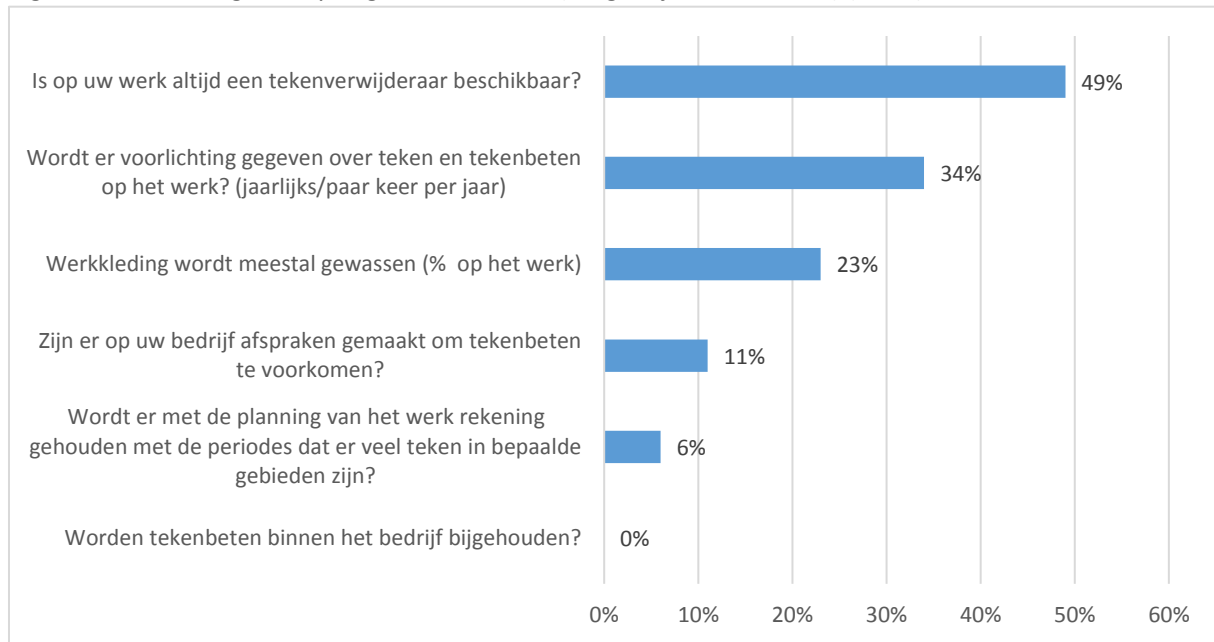
Ook aan de werkenden hebben we gevraagd naar maatregelen die door de organisatie zijn genomen. Volgens 49% van de werkenden is een tekenverwijderaar beschikbaar op het werk.

Van de werkenden geeft 34% aan dat men minimaal jaarlijks voorlichting ontvangt. Bij de werkgevers gaf 31% dit aan, dit komt dus redelijk overeen.

Volgens 11% van de werkenden zijn er afspraken gemaakt op bedrijfsniveau om tekenbeten te voorkomen, bij de werkgevers gaf 31% dit aan. Bij werknemers is dit dus mogelijk onbekend.

Net als de werkgevers geven ook de werknemers aan dat tekenbeten niet/nauwelijks worden bijgehouden binnen het bedrijf.

Figuur 3.5: Maatregelen op organisatieniveau (vragenlijst werkenden) (n=35)

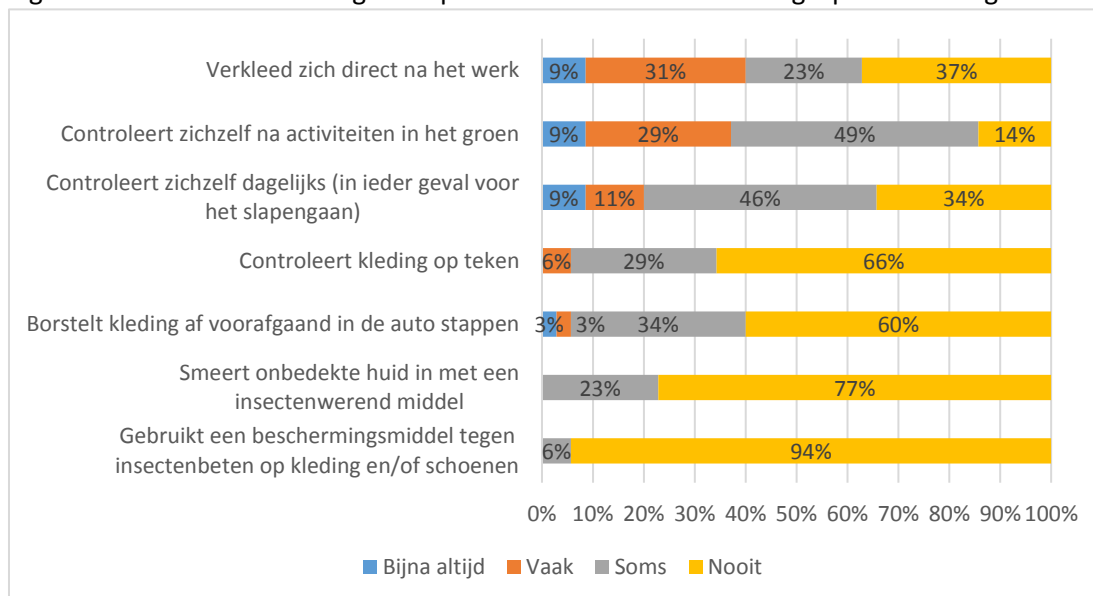

Aanvullende maatregelen die medewerkers noemen zijn: het verstrekken van Deet en geen bebossing laten groeien.

Maatregelen individueel niveau

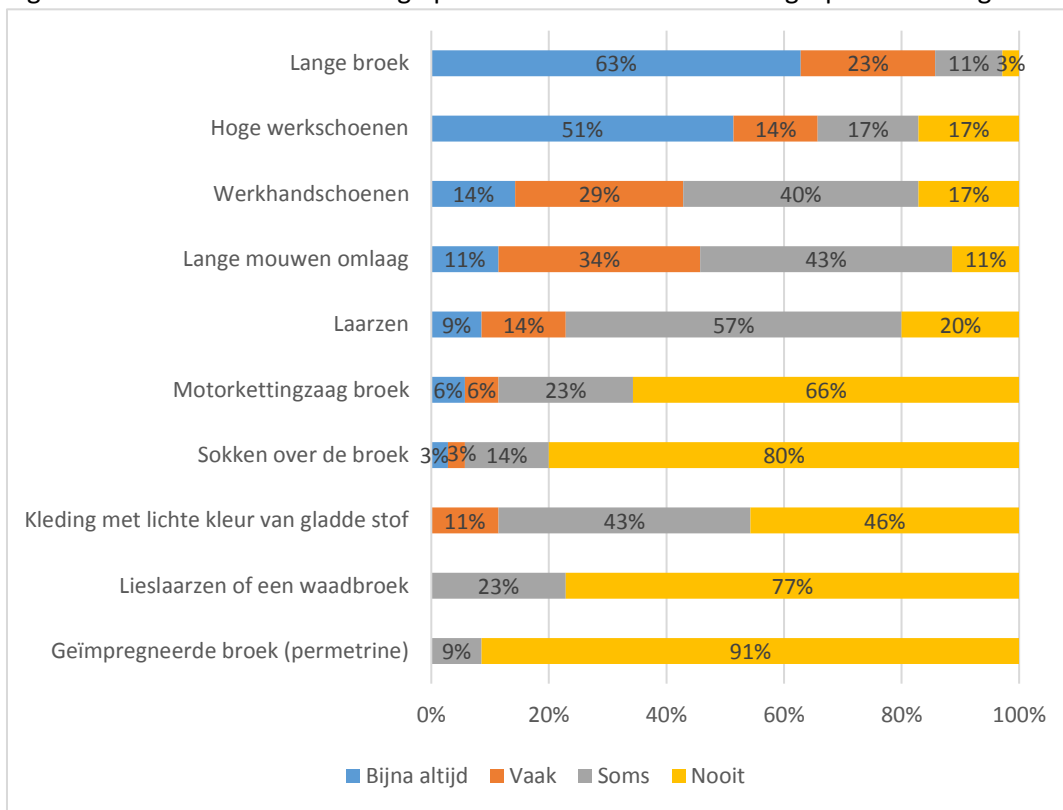
Naast de maatregelen op organisatie niveau hebben we ook gevraagd naar maatregelen op individueel niveau. Bijna 40% controleert zich vaak tot bijna altijd na activiteiten in het groen. De meerderheid doet dit dus niet. Insectenwerende middelen worden door enkelen soms gebruikt.

Figuur 3.8: Genomen maatregelen op niveau van de werkende uitgesplitst naar organisatie (n=35)

Het dragen van beschermende kleding is een manier om tekenbeten te voorkomen. Lang niet iedereen draagt altijd een lange broek (37%), de helft draagt bijna altijd werkschoenen. De rest van de beschermende kleding wordt minder vaak gedragen.

Figuur 3.6: Beschermende kleding op niveau van de werkende uitgesplitst naar organisatie (n=35)

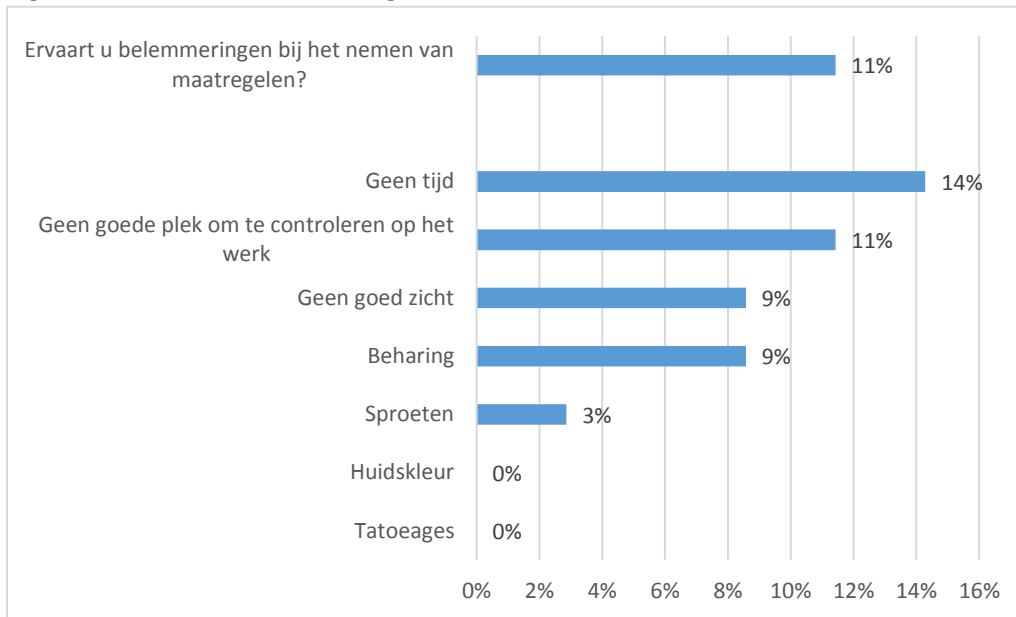

We hebben gevraagd in hoeverre de respondenten belemmeringen ervaren bij het nemen van maatregelen. Vier personen geven aan dat ze belemmeringen ervaren:

- Bedekkende kleding in de zomer is niet prettig
- Onbegrip bij collega's
- Het kost te veel moeite.

Verder hebben we expliciet gevraagd naar belemmeringen bij het controleren op tekenbeten. De meest genoemde belemmering is geen tijd, gevolgd door geen goede plek om te controleren en geen goed zicht en beharing.

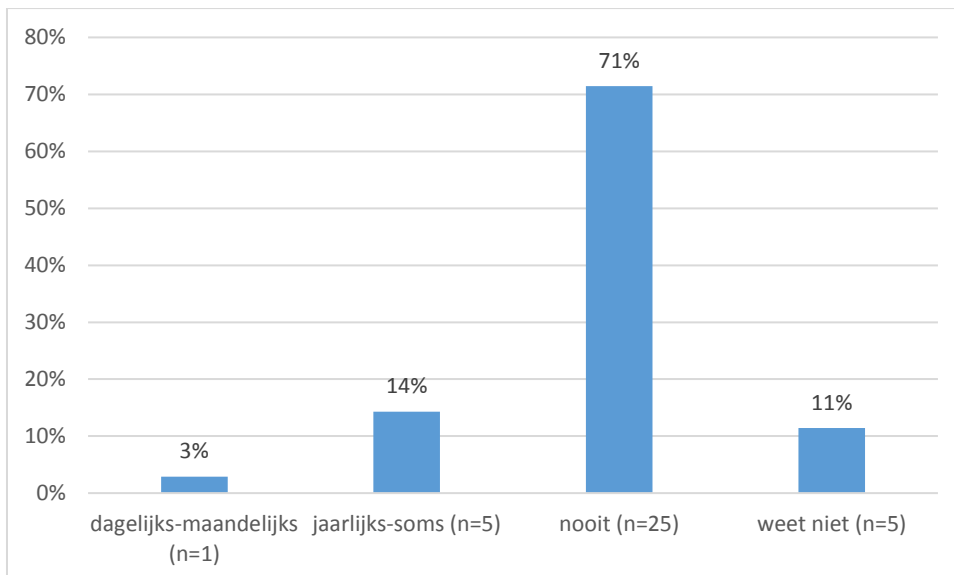
Figuur 3.7: Ervaren belemmeringen (n=35)

3.4 Tekenbeten

Aan de werkenden is gevraagd of en hoe vaak ze gemiddeld een tekenbeet oplopen tijdens het werk. In totaal gaven zes personen aan wel eens een tekenbeet te hebben opgelopen tijdens het werk. De verdeling staat in figuur 3.8 weergegeven.

Figuur 3.8: Overzicht frequentie tekenbeten (n=35)

Deze personen zijn werkzaam in de volgende typen bedrijven:

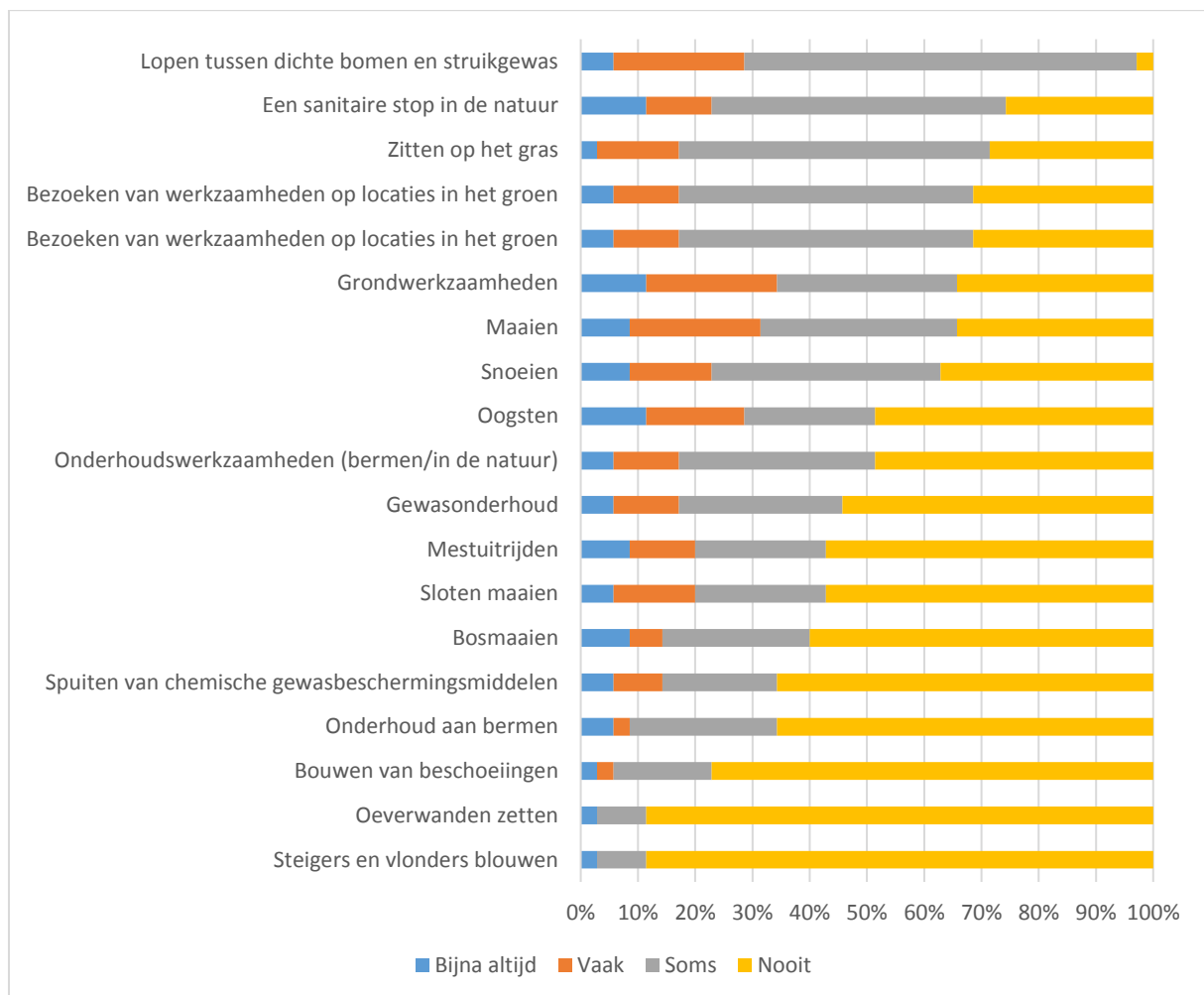
- Agrarisch loonwerk
- Grondverzet
- Groenvoorziening
- Bodemkundig veldwerk

Het betreft de volgende functies:

- Algemeen medewerker loonwerk (2)
- Technisch medewerker (1)
- Meewerkend uitvoerder (2)
- Werkvoorbereider/planner (1)

Door de kleine aantallen kunnen we geen uitspraken doen over of er meer tekenbeten voorkomen bij bepaalde werkzaamheden in de natuur. Wel geven we in figuur 3.9 een overzicht van hoe vaak men bepaalde werkzaamheden uitvoert en dus ook een risico loopt op tekenbeten. Verder geeft 23% aan tijdens het werk contact te hebben met dieren tijdens het werk.

Figuur 3.9: Overzicht frequentie typen werkzaamheden (n=35)

Aan de personen die daadwerkelijk ooit op het werk een tekenbeet gehad hebben, vroegen we hoe ze hiermee om zijn gegaan. Men verwijderd de teek het vaakst met de hand of met een tekenpincet. Vijf van de zes personen verwijderden de teek zo snel mogelijk. De reden om het niet zo snel mogelijk te doen is dat men niet over het goede middel beschikt. Vier van de zes personen ontsmet de wond nooit. De helft registreert bijna altijd de datum en de plek op het lichaam. Niemand meldde tekenbeten binnen de eigen organisatie of bij Stigas. Twee van de zes melden het echter wel thuis/bij de vrouw.

3.5 Ziekte van Lyme

Van de respondenten die gebeten zijn door een teek tijdens het werk (n=6) geeft één persoon aan dat de ziekte van Lyme werd vastgesteld door een arts. Niemand gaf aan een kring te hebben opgemerkt op de huid door een tekenbeet.

Eén werkgever gaf aan bekend te zijn met een geval van de ziekte van Lyme door het werk bij een werknemer.

4. Conclusies en aanbevelingen

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in:

- de blootstelling aan teken en tekenbeten onder werkenden in de sector
- de mate waarin werkenden de ziekte van Lyme oplopen
- de maatregelen die door werkgevers en werkenden genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van de gevolgen te verminderen.

We vatten de resultaten samen aan de hand van de onderzoeksvragen.

4.1 Samenvatting

De respons is lager dan gepland waardoor de resultaten niet representatief zijn voor de sector. De resultaten dienen daarom met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Ook kunnen we hierdoor geen goed inzicht geven in de mate van blootstelling aan tekenbeten en de mate waarin werknemers de ziekte van Lyme oplopen. Wel geven de resultaten inzicht in welke maatregelen werkgevers en werkenden nemen en wat aandachtspunten zijn voor verbetering.

Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten en de ziekte van Lyme op?

Van de respondenten (35 werkenden) geeft 17% aan ooit een tekenbeet te hebben opgelopen tijdens het werk. Van hen geeft 17% aan de ziekte van Lyme te hebben gekregen vastgesteld door een arts (één persoon). Ter vergelijking voor de bos en natuur sector zijn de percentages respectievelijk 77% en 36% en voor de sector hoveniers en groenvoorziening respectievelijk 52% en 11%. Bij de deelnemers vanuit de sector loonwerk komen tekenbeten en de ziekte van Lyme dus minder voor binnen de onderzochte groep.

Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werknemers?

Het bevorderen van de juiste kennis is één van de manieren om tekenbeten en de gevolgen hiervan te voorkomen. Aan werknemers is daarom gevraagd naar hun kennis over wat te doen bij een tekenbeet, hoe een teek te verwijderen, hoe het lichaam te controleren, en naar kennis over werkzaamheden waarbij men een risico loopt.

De antwoorden zijn getoetst met een open vraag. Over het algemeen konden de respondenten deze vragen juist beantwoorden. Enkele aandachtspunten zijn:

- De teek zo snel mogelijk verwijderen: het is van belang een teek zo snel mogelijk te verwijderen en dit niet te laten afhangen van de beschikbaarheid van een tekenverwijderaar.
- Hoe een teek te verwijderen: niet iedereen is op de hoogte dat het van belang is om de gebruiksaanwijzing van de tekenverwijderaar te lezen.

Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werknemers?

We maakten onderscheid tussen maatregelen op bedrijfsniveau en maatregelen die werkenden zelf nemen.

Aandachtspunten op bedrijfsniveau zijn:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** bij 31% van de bedrijven zijn afspraken gemaakt over de preventie van tekenbeten, volgens werkenden is dit 11%. Bij het merendeel van de bedrijven worden geen afspraken gemaakt.
- **De RIE:** Minder dan de helft van de bedrijven heeft het risico opgenomen in de RIE. En van de bedrijven die dit wel hebben gedaan, heeft een kwart het risico ook meegenomen in het plan

van aanpak. Bij 11% van de bedrijven wordt het risico op tekenbeten bij nieuwe projecten meegenomen.

- **Preventief Medisch Onderzoek:** 8% neemt het mee in het PMO, het wordt dus vaak niet meegenomen.
- **Melden en registreren van tekenbeten:** 47% Van de werkgevers geeft aan dat medewerkers tekenbeten melden bij de organisatie of de leidinggevende. De reden waarom het niet op organisatieniveau gemeld wordt is dat het niet voorkomt. Net als bij de werkgevers geven ook de werknemers aan dat tekenbeten niet/nauwelijks worden bijgehouden binnen het bedrijf.
- **Voorlichting:** Van de werkenden geeft 34% aan dat men minimaal jaarlijks voorlichting ontvangt. Bij de werkgevers gaf 31% dit aan, dit komt dus redelijk overeen. Maar dit betekent ook dat een meerderheid van de werkenden niet minimaal jaarlijks voorlichting ontvangt. Van de bedrijven gebruikt 53% informatie van de brancheorganisatie over tekenbeten. Bedrijven besteden nauwelijks aandacht aan bijzondere groepen werknemers.
- **Middelen en toezicht:** Werkhandschoenen, spiegel in sanitaire ruimte en de tekenverwijderaar worden het meest genoemd. Ook wordt bij 44% van de werkgevers de werkkleding op het werk gewassen. Van de werkgevers ziet 14% ook toe op de naleving van het gebruik van maatregelen.

Aandachtspunten op werknemersniveau zijn:

- **Systematische controle:** 40% van de werkenden controleert zich vaak tot altijd na activiteiten in het groen, de meerderheid doet dit dus niet.
- **Kleding:** Lang niet iedereen draagt altijd een lange broek (37%), de helft draagt bijna altijd werkschoenen. De rest van de beschermende kleding wordt minder vaak gedragen.
- **Insecten werende middelen:** deze middelen en een geïmpregneerde broek worden door enkelen soms gebruikt.

Binnen de loonwerksector lijkt het thema minder te leven dan in de andere sectoren waar het onderzoek is uitgevoerd: de bos, natuur en landschappen sector en de sector hoveniers en groenvoorziening. Er worden minder maatregelen genomen. Dit kan onder andere te maken hebben met het feit dat men minder buiten in het groen werkt en dus ook minder in aanraking komt met de teken en de gevolgen die dit kan hebben. Desalniettemin werken er wel degelijk mensen in het groen en worden zij blootgesteld. Het kan daarom lonen om extra aandacht te besteden aan voorlichting en middelen bij die werkzaamheden en functies waar men in het groen werkt. Er is extra aandacht nodig voor het bevorderen van kennis en bewustwording.

4.2 Aanbevelingen

Op basis van de resultaten geven we aanbevelingen op verschillende niveaus.

Werknemersniveau:

- **Kennis:** vergroot de kennis bij werknemers. Uit eerder onderzoek (Beaujean, 2017)³ blijkt bijvoorbeeld dat mensen met meer kennis (en meer angst voor teken) ook vaker beschermende kleding dragen en zich vaker controleren op teken. Mensen dragen ook vaker beschermende kleding als zij hierin vertrouwen hebben. Duidelijke informatie kan hieraan bijdragen. Specifieke onderwerpen zijn:
 - de plekken waar men risico loopt op tekenbeten;
 - het herkennen van teken en tekenbeten;
 - het belang van systematische controle en het zo snel mogelijk verwijderen van teken;
 - het juist gebruik van maatregelen, o.a. het gebruik van de tekenverwijderaar;
 - de frequentie van en de plekken op het lichaam waar de controle op teken moet gebeuren. De controle is van belang omdat ook met het gebruik van beschermende kleding en maatregelen nog steeds tekenbeten kunnen voorkomen (bron: onderzoek in de bos en natuur en hoveniers- en groenvoorziening sector);
 - ervaren belemmeringen verminderen (geen tijd, geen goede plek voor controle en geen goed zicht) en het wegnemen van angst bij het gebruik van insectenwerende middelen (heldere informatie over het effect van middelen voor de gezondheid).
- **Registratie:** promoot onder werknemers het registreren en melden van tekenbeten binnen de organisatie, en maak ook duidelijk waarom dit belangrijk is.
- **Preventiespreekuur:** promoot onder werknemers de mogelijkheid om vragen te stellen over tekenbeten, de ziekte van Lyme en gezondheid, bijvoorbeeld via een preventiespreekuur of een specifiek tekenbetenspreekuur.

Bedrijfsniveau:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** maak afspraken op bedrijfsniveau over het voorkomen van tekenbeten en zorg ervoor dat werknemers hiervan op de hoogte zijn. Hierbij kan ook rekening gehouden worden met het gegeven dat werknemers soms geen maatregelen nemen omdat het tijd kost. Neem hierin ook mee hoe wordt omgegaan met specifieke groepen werknemers zoals zwangeren, vrijwilligers en andere groepen zoals bijvoorbeeld anderstaligen.
- **De RIE:** neem blootstelling aan teken mee in de RIE en het plan van aanpak, en maak ook een risico inschatting bij de start van werkzaamheden (wat weten we over de risico's op teken in een bepaald gebied, hoe kan blootstelling voorkomen worden etc.)
- **Melden en registreren van tekenbeten:** door het bijhouden van tekenbeten op bedrijfsniveau kan inzicht ontstaan in de plek, periode in het jaar, type werkzaamheden, en waar op het lichaam tekenbeten voorkomen, zodat gericht maatregelen genomen kunnen worden.
- **Voorlichting:** Besteed periodiek aandacht aan voorlichting, minimaal één keer per jaar.

³ Beaujean, D. (2017). Attention for Lyme Prevention. Educational tools to prevent tick bites and Lyme borreliosis. <https://cris.maastrichtuniversity.nl/portal/files/16693460/c5637.pdf>

- **Stel middelen beschikbaar** zoals kleding, beschermingsmiddelen, spiegels en de mogelijkheid om kleding op het werk te wassen.
- **Preventief Medisch Onderzoek:** neem het thema ziekte van Lyme mee in het preventief medisch onderzoek.
- **Arbodienstverlening:** Schakel de bedrijfsarts en/of arbodienst in als iemand de gevolgen van de ziekte van Lyme ondervindt, hij/zij kan advies geven over hoe de werknemer te ondersteunen.

Sectorniveau:

Voorlichting en advies ter bevordering van kennis en bewustwording: geef voorlichting en advies aan werkgevers en ondernemers over bovengenoemde punten.

Om te komen tot passende voorlichting worden met de betrokken uit de sector de bevindingen van de rapportage besproken en wordt een plan van aanpak gemaakt om te komen tot een vermindering van tekenbeten en de ziekte van Lyme. Specifieke vragen die hierbij aan bod komen zijn:

- Zijn de huidige voorlichtingsmaterialen nog toereikend? En bereiken we hiermee op de juiste manier de verschillende doelgroepen? Maken we voldoende gebruik van de verschillende kanalen en vormen van communicatie?
- Hoe kunnen afspraken en de registratie van tekenbeten op bedrijfsniveau bevorderd worden?

Tot slot blijft het controleren van het lichaam een aandachtspunt, zolang kleding en andere maatregelen geen 100% garantie geven dat hiermee een tekenbeet voorkomen kan worden. De vraag is hoe we aandacht kunnen vragen voor het ontwikkelen van een kleine handzame betaalbare tekendetector zodat werkenden aan het einde van de dag op een makkelijke manier het lichaam kunnen checken op teken.

Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren

Werkenden

Vraag	Bos en natuur	Bos en natuur	Hoveniers en groenvoorziening	Hoveniers en groenvoorziening	Loonwerk
	2009 n=1017	2017 n= 290	2010 n=798	2017 n=190	2017 n=35
Tekenbeten					
Ooit een tekenbeet tijdens het werk	81%	77%	32%	52%	17%
Maatregelen					
Controleert vaak tot altijd op teken na werken in het groen	53%	70%	28%	44%	28%
Draagt vaak tot altijd een geïmpregneerde broek	1%	22%	2%	3%	0%
Werkkleding gewassen op bedrijf (volgens werknemer)	4%	1%	8%	2%	23%
Tekenverwijderaars altijd beschikbaar op werk	67%	84%	69%	76%	49%
Afspraken op bedrijf over preventie van tekenbeten	52%	48%	38%	24%	11%
Tekenbeten bijgehouden door organisatie	30%	27%	19%	16%	0%
Omgaan met teken (van de personen die ooit gebeten zijn)					
Teek volgens richtlijn verwijderen	91% (n=827)	100% (n=224)	80% (n=258)	99% (n=98)	83% (n=6)
Registratie tekenbeet (datum/plek lichaam)	48% (n=827)	61% (n=224)	36% (n=258)	64% (n=98)	50% (n=6)
Ziekte van Lyme					
Ooit een kringvormige rode huidafwijking	28% (n=827)	36% (n=224)	14% (n=258)	24% (n=98)	0% (n=6)
Ziekte van Lyme vastgesteld door een arts	36% (n=827)	36% (n=224)	15% (n=258)	11% (n=98)	17% (n=6)
Problemen functioneren op het werk (van personen met ziekte van Lyme)	22% (n=66)	28% (n=81)	13% (n=38)	55% (n=11)	100% (n=1)

*De groep respondenten komt niet geheel overeen tussen de jaren, bij de 1^e meting deden er geen zelfstandigen/vrijwilligers mee en ook is er toen geen selectie gemaakt van mensen die buiten werken, daarnaast is de groep respondenten in 2017 een stuk kleiner.

Werkgevers

Vraag	Bos en natuur 2017 (n=35)	Hoveniers en groenvoorziening 2017 (n=100)	Loonwerk 2017 (n=36)
Afspraken over preventie van tekenbeten	63%	64%	31%
Teken onderdeel van de RIE	60%	16%	44%
Voorlichting over preventie tekenbeten	80%	79%	56%
Aandacht voor speciale groepen	3% (66% nvt)	15% (52% nvt)	0% (61% nvt)